

Controversen tussen psychoanalyse en feminisme

door R. Vecht-van den Bergh*

Inleiding

In het afgelopen decennium verscheen veel literatuur van feministen, waarin kritiek werd geuit op de psychoanalyse. De kritiek betreft veelal de psychoanalytische theorie over de psychologie van de gezonde vrouw en het verschil tussen de seksen. De feministen vallen vooral Freud aan; ook worden Jeanne Lampl-de Groot, Helene Deutsch en Karl Abraham bekritiseerd, wier theorieën geheel overeenstemmen met Freuds ideeën.

In dit artikel wordt de feministische kritiek puntsgewijs gesteld tegenover de ideeën van Freud en zijn 'orthodoxe' volgelingen. Ook wordt aandacht besteed aan kritiek in psychoanalytische kring op de 'klassieke' opvattingen (Karen Horney, Clara Thompson, Robert Seidenberg, Ruth Moulton).

De feministische kritiek op de klassieke psychoanalytische theorie over de vrouw valt in vijf rubrieken te verdelen, waarvan er drie gericht zijn op bepaalde onderdelen van de theorie. De twee laatste rubrieken zijn meer algemeen van aard.

De rubrieken zijn:

- 1 — de typisch vrouwelijke karakterstructuur, waarbij masochisme, narcisme en passiviteit op de voorgrond staan;
- 2 — het zwakkere superego en de minder ontwikkelde intelligentie van de vrouw;
- 3 — de fenomenen penisafgunst en mannelijkheidscomplex;
- 4 — de theorie is bedacht door een man;
- 5 — anatomy is destiny.

1 De 'typisch-vrouwelijke' karakterstructuur

Volgens de klassieke psychoanalytische opvattingen zou een bepaalde hoeveelheid masochisme, narcisme en passiviteit essentieel

* Assistent neurologie, Mariastichting te Haarlem. Van 1-1-'73 tot 1-7-'75 assistent psychiatrie, Psychiatrische Universiteitskliniek, Groningen (hoofd: prof. dr. W. K. van Dijk).

zijn voor het karakter van de gezonde volwassen vrouw. Enkele citaten uit de feministische kritiek:

'De psychoanalytici eisen van vrouwen een levenslang martelaarschap, waarbij het verplicht is gedomineerd te worden, want als dat niet gebeurt, worden vrouwen neurotisch' (Chesler, 1972). 'To be raped is normal, to have sexual pleasure is crazy; this is the master's dictum' (Brown, 1973). 'It is ingenious to describe masochism and suffering as inherently feminine. Not only does it express masculine attitude towards female functions, it justifies any domination or humiliation forced upon the female as mere food for her nature' (Millet, 1970).

Masochisme, dat volgens de feministen bedacht is om van vrouwen blijde altruïsten te maken, komt volgens Lampl-de Groot (1965) en Deutsch (1944) in bescheiden mate voor bij gezonde vrouwen. Masochisme ontstaat doordat de woede naar aanleiding van het gecastreerd zijn naar binnen wordt gericht. Bij het tonen van boosheid zou liefdesverlies dreigen. Deze voor de vrouw specifieke vorm van masochisme wordt door Lampl beschouwd als iets anders dan het zogenaamde neurotische morele masochisme, dat bij beide seksen voorkomt. Dit laatste houdt in, dat men zichzelf moet straffen voor verboden incestueuze fantasieën, hetgeen zich kan manifesteren in een levenshouding, waarbij men zich steeds in de hoek manoeuvreert waar de klappen vallen.

Karen Horney (1935) bestrijdt, zonder overigens het verschil tussen de twee vormen van masochisme te noemen, de mening, dat masochisme bij gezonde vrouwen een bestanddeel van het karakter is. Zij stelt dat men uiterlijk waarneembaar gedrag van groepen probeert te verklaren met behulp van kennis, verkregen uit analyses van individuen, zich o.a. basierend op Freud's uitspraak dat er een geleidelijke overgang van neurotisch naar gezond zijn zou bestaan. Zolang er nog geen goed onderzoek naar gedaan is, maakt Horney ernstig bezwaar tegen dit soort generalisaties. Zij zegt dat eerst maar eens onderzocht moet worden bij vergelijkbare groepen mannen en vrouwen in welke sterkte en frequentie masochisme voorkomt. Zij stelt dat sociale fenomenen onderzocht en verklaard dienen te worden met sociologische methodes. Over de koppeling van masochisme aan penisafgunst van de vrouw zegt Karen Horney (1935): 'There is a greater average physical strength in men than in women and the possibility of rape similarly may give rise in women to the fantasy of being attached, subdued and injured, but normal intercourse has in itself no masochistic reaction. Defloration, menstruation and childbirth, insofar as they are bloody or even painful processes, may readily serve as outlets for masochistic strivings, but masochism cannot be related to factors inherent in the anatomical-physiological-psychic characteristics of women.'

In het hoofdstuk 'Psychologische verneukerij' in haar boek *De vrouw als eunuch* besteedt Germaine Greer (1970) extra aandacht aan het *narcisme* bij de vrouw: 'Narcisme betekent volgens Freud, dat vrouwen niet in staat zijn tot ware vriendschap, omdat ze zich

de hele dag zitten op te tutten. Dit is volgens Freud nodig om het seksuele gemis te maskeren, maar eigenlijk is deze theorie bedoeld om de cosmetica-industrie te steunen, die in Amerika de tweede is na de wapenindustrie.'

Freud (1931) zegt over het narcisme bij de vrouw, dat het gemis van de penis zulk een narcistische krenking oplevert, dat de vrouw daarom meer behoefte heeft om bemind te worden en minder mogelijkheden bezit om actief lief te hebben. Schaamte, teruggetrokkenheid en ijdelheid zijn verschijnselen van seksuele minderwaardigheid, hoewel hierbij volgens Freud ook allerlei conventies een even grote rol spelen.

Robert Seidenberg (1970) is het hier niet mee eens: 'There is tragic irony in the generally held belief that women are strongly narcissistic'. This term is applied to them because of their well-known habits of preening and other selfattending activities as well as their so-called propensity for hypochondriasis and psychosomatic disorders. The opposite, of course, is the case. Selflove, as far as the female is concerned, is grossly wanting. It is both scarce in women and poorly tolerated by society when it exists.'

Dat *passiviteit* door de klassieke psychoanalytici een opvallend kenmerk van het vrouwelijk karakter wordt, ontlokt Roszak (1969) de uitspraak, dat de vrouw met behulp van enkele psychoseksuele toverformules tot een passieve huismus gebombardeerd wordt, die alsmat treurt over het verlies van een orgaan en bij wie elke andere activiteit dan die van huismoeder verdacht is.

Helene Deutsch (1946) stelt, dat sociologische en ethologische studies, die ze overigens niet met name noemt, evenals haar eigen klinische ervaringen duidelijk maken, dat de vrouw seksueel passief-ontvangend is en dat 'een bruske manier van benaderen, vermengd met tederheid' haar het meeste plezier oplevert. Volgens Deutsch zal de aard van de vrouw niet veranderen ondanks de veranderende culturele waarden. Het wijst op neurotische stoornissen en is tegen alle biologische en psychologische wetten in, als vrouwen zich actief gedragen in seksuele liefde. Er bestaan wel typisch vrouwelijke activiteiten. 'The nature of the activity is not necessarily intellectual, her personal aspirations are not particularly ambitious or competitive with regard to men. She has a deep religiousness, cultural and ideologic interests and her values are conservative. She is predisposed under suitable conditions to have many children.' Of zoals Lampl-de Groot (1965) schrijft: 'De mooiste balans voor een volwassen vrouw is: passiviteit in de seksuele liefde en activiteit in de moeder-kindrelatie.'

Interessant is dat Freud (1933), na eerst een aanzet te hebben gegeven tot de ideeën van Lampl-de Groot en Deutsch in 1933 van mening veranderd blijkt te zijn: 'Wenn Sie jetzt sagen, diese Tatsachen enthielten eben den Beweis, dass Männer wie Weiber im psychologische Sinn bisexuell sind, so entnehme ich daraus dass Sie bei sich beschlossen haben 'aktiv' mit 'mannlich', 'passiv' mit 'weiblich' zusammenfallen zu lassen. Aber ich rate Ihnen davon ab. Es erscheint mir unzweckmässig und es bringt keine neue Er-

kenntnis.'

De feministen bestrijden in het algemeen, dat er een typisch-vrouwelijke karakterstructuur bestaat en verwerpen elke theorie over psychologische verschillen tussen de seksen. In Greers (1970) boek komt een opvallende tegenstrijdigheid voor, die men ook al bij vele andere feministische schrijvers aantreft, zoals bij de Nederlandse schrijfster Andreas Burnier. Enerzijds bestrijdt Greer, dat vrouwen een voor hen kenmerkende karakterstructuur hebben, waarin activiteit en agressie nauwelijks een rol spelen, anderzijds beklemtoont ze, dat de wereld er heel anders uit zou zien als vrouwen regeerden in plaats van mannen. De vrouwen zouden immers minder neigen tot agressie en competitie, zodat de kapitalistische consumptie maatschappij zou veranderen in een vredige wereld, waarin elk mens in vrijheid zou kunnen gedijen.

2 Het zwakkere superego en de minder ontwikkelde intelligentie van de vrouw

Aan de klassiek-psychoanalytische mening, dat vrouwen minder intelligent zijn en een zwakker superego hebben dan mannen, wordt in de feministische literatuur merkwaardigerwijs weinig aandacht besteed, ondanks dat Freud (1925) zelf al schrijft, dat deze theorie wel fel aangevallen zal worden door feministen. Hij zegt er sussend achteraan dat men zich goed moet realiseren slechts met een theoretisch concept te doen te hebben. Er zijn in de praktijk immers ook veel mannen aan wier intelligentie en superego heel wat schort. Een citaat van Freud (1931), dat door vele feministen wordt aangehaald: 'Het enige dat de vrouw ooit aan de beschaving heeft bijgedragen, is weven en spinnen, waarbij de onbewuste motieven zijn: het imiteren en aanvullen van schaamhaar om de castratiewond te bedekken.'

In *Einige Psychischen Folgen des anatomischen Geschlechtsunterschiedes* behandelt Freud (1925) de opbouw van het vrouwelijk oedipuscomplex. Bij de vrouw gaat het castratiecomplex vooraf aan het oedipuscomplex, terwijl bij de man de angst voor castratie het oedipuscomplex vernietigt en verantwoordelijk is voor de opbouw van het geweten. Hieruit volgt vanzelf dat het superego van vrouwen minder krachtig ontwikkeld wordt, wat in het dagelijks leven te merken is aan de grote emotionaliteit van de vrouw, minder gevoel voor rechtvaardigheid (wat ook met jaloezie te maken zou hebben) en haar minder groot maatschappelijk engagement. Er kwam weinig kritiek op deze toch wel opzienbarende opmerkingen van de kant van zijn tijdgenoten-psychoanalytici. Ernest Jones, Freuds latere biograaf, verwijt Freud een te fallocentrische houding en stelt zelf een enigszins afwijkend concept op, wat hij echter zo diplomatiek formuleert, dat er geen discussie door kan worden uitgelokt.

Haar eigen intellectuele carrière ten spijt, stelt Helene Deutsch (1946), dat alle vormen van culturele aspiraties, die een strikt objectieve benadering vereisen, het terrein van mannelijke geest-

kracht zijn en dat geïntellectualiseerde vrouwen vermannelijken. 'All observations point to the fact, that the intellectual woman is masculinized; her warm intuitive knowledge has yielded to cold unproductive thinking. Woman's intellectuality is to a large extent paid for by the loss of valuable feminine qualities.'

Aan de theorie, dat vrouwen minder intelligent zouden zijn en minder sociale en culturele belangstelling zouden hebben, wordt in de hedendaagse psychoanalytische literatuur nauwelijks aandacht besteed.

3 Penisafgunst en mannelijkheidscomplex

Wat door Freud en andere psychoanalytici, met name Abraham, over penisafgunst en mannelijkheidscomplex geschreven is, wordt door vele feministische schrijvers van commentaar voorzien. Zo verwijt Kate Millet (1970) Freud dat hij nooit eens iets aardigs over borsten, vagina's en zwangerschappen zegt en noemt Germaine Greer (1970) Freud een pure kapitalist, voor wie het verschil van hebben en niet-hebben (in dit geval de penis) van het grootste belang is. Ook Simone de Beauvoir (1949) vindt er geen doekjes om: 'Freud houdt er geen rekening mee, dat waardering voor het mannelijk geslacht sociaal bepaald is, want het fragiele stukje vlees kan op zichzelf niets dan onverschilligheid, ja, zelfs walging wekken.' En: 'Er wordt veel te veel waarde gehecht aan seksuele symbolen, alsof er geen andere drijfveren zijn. Het graven van een gat hoeft niet beslist een symbool voor een coitus te zijn en het krijgen van een kind betekent voor de moeder heus nog wel iets anders, dan het terugwinnen van een verloren geacht orgaan.'

Over het terugbrengen van elke vorm van jaloezie van de vrouw op jaloezie op het bezit van de penis, en elke sociale activiteit op competitie met de man schrijft Naomie Weinstein (1973), een Amerikaanse feministe: 'Psychoanalytische theorieën zijn er voor gemaakt om vrouwen te onderdrukken en dienen als vernietigend wapen in de strijd tegen het feminisme. Vrouwen worden erin afgeschilderd als constante bedreiging voor mannen. Op een onverwacht ogenblik stelen ze hun geslachtsapparaat, een wraakoefening waar ze sterk mee gepreoccupeerd zijn en die hun karakter deformeert. Bij het lezen van Freud's *Tabu der Virginität* raakt men onder de indruk van de gevaren, die de onschuldige bruidegom in de huwelijksnacht te wachten staan. Jaloezie wordt beschouwd als een typisch vrouwelijke eigenschap en manifesteert zich in allerlei vormen, bij voorbeeld als protest tegen de onderdrukking van de vrouw, wat door Freud wordt gezien als een nutteloze strijd tegen eigen identiteit. Ook misgunnen vrouwen mannen buitenechtelijk seksueel contact, terwijl toch algemeen bekend is, dat mannen polygaam zijn en vrouwen monogaam. Volgens Freud alweer een staaltje van domme jaloezie.'

Abraham publiceert in 1921 een artikel over het vrouwelijk castratiecomplex waarin hij een mijns inziens wel zeer star verklaringspatroon gebruikt voor fallische symbolen. Het is een veel geciteerd

en bekritiseerd artikel. Hij betoogt, dat vrouwen zeker sociaal benadeeld worden, maar dat hun protest hiertegen een rationalisatie is van dieper liggende motieven, omdat geen enkele vrouw de penisafgunst blijvend onderdrukt heeft. Er zou in dit opzicht een geleidelijke overgang bestaan tussen neurose en gezondheid. Van Abraham is het onderscheid in twee vormen van het castratiecomplex afkomstig:

1 — *Het wensvervullende type*: vrouwen die ontkennen geen penis te hebben. Als voorbeeld geeft hij vrouwen met een mannelijk beroep, homoseksuelen en leden van de vrouwenbeweging.

2 — *Het wraaktype*: vrouwen die hun geslachtelijk tekort moeten wreken op mannen. Hiertoe rekent hij prostituees, vaginistes en kleptomanen. Ook kan de wraak blijken uit het feit, dat ze mannen impotentie bezorgen.

Horney (1924) reageert in hetzelfde jaar met een artikel waarin ze Abraham van mannelijk chauvinisme beschuldigt, door klakkeloos aan te nemen, dat de helft van de wereldbevolking ontevreden is met hun geslachtsorganen.

Lampl-de Groot (1925) zet op heel inventieve wijze de critici van de penisafgunsttheorie op hun nummer: 'Er zijn critici die betwijfelen of penisafgunst wel zo'n grote invloed op de ontwikkeling van de vrouw heeft. Ze hebben ongelijk. Het feit dat ze kritiek hebben, wijst er al op, voor zover de critici vrouwen zijn, dat de theorie klopt. Voorzover de critici mannen zijn, wat overigens veel minder vaak voorkomt, zijn dat mensen die zelf de castratieangst sterk beleefden, zodat voor hen de penisnijd bij de vrouw goed invoelbaar is, wat weerstanden oproept om er zoveel waarde aan te hechten.' Nadat de ketters aldus knock-out geslagen zijn, begraaft ze de strijdbijl met de leuze van Freud: 'Gebruik de analyse niet als wapen in controversen, want het leidt slechts tot oponthoud en besluiteloosheid.' Kortom, roomser dan de paus, of zoals Greer (1970) het somber verwoordde: 'Van vrouwelijke psychoanalytici kun je helemaal niets verwachten; zij durven niet te zeggen wat ze denken uit angst van penisafgunst beschuldigd te worden.'

Lampl-de Groot, Deutsch en Freud zien, zij het met enkele onderlinge nuances, het ontdekken van het geslachtsverschil als een ernstige narcistische krenking voor het meisje, hetgeen leidt tot penisafgunst en castratiecomplex. Horney (1924) wil deze twee verschijnselen los van elkaar zien. Volgens haar is penisafgunst een fysiologische, tijdgebonden, voorbijgaande nieuwsgierigheid naar eigen en andermans lichaam. Zij gebruikt ook het begrip castratiecomplex, zij het in meer symbolische zin. Dit ontstaat als de vader het meisje afwijst als volwaardige liefdespartner, hetgeen het meisje wijt aan haar gebrekkige geslachtelijke uitrusting.

Ruth Moulton (1970), een hedendaagse psychoanalytica, is van mening dat het ontdekken van het geslachtsverschil pre-fallische jaloeziegevoelens concreetiseert. (Hierin deelt ze de mening van Deutsch). Als deze pre-fallische jaloeziegevoelens erg sterk zijn, kan dit neurotische stoornissen teweeg brengen in de vorm van een mannelijkheidscomplex. Oorzaken van deze stoornissen kun-

nen volgens Moulton de volgende zijn:

- 1 — sterke sibling rivalry;
- 2 — een sterke afhankelijkheidsbehoefte van moeder, waarbij het gemis van een penis onmacht symboliseert om moeder te veroveren en vader te verstoten (net als het jongetje);
- 3 — angst om een vrouw te worden kan zich ook manifesteren als penisafgunst. Als moeder niet een vrouw is om zich mee te identificeren, staat penisnijd wel eens voor jaloezie op het broertje, dat niet de opdracht heeft zich tot vrouw te ontwikkelen. Anders gezegd: 'Was ik maar een jongen, zodat ik later niet zo hoeft te worden als moeder.'

Lichaamsdelen functioneren volgens Thompson (1964) vaak als symbolen in dromen en archaisch denken, maar dat ze ook de oorzaak zijn van de gevoelens die worden gesymboliseerd, is nooit aangetoond. Zo kan elke bedreiging van de persoon als castratie worden beleefd, maar dat wil niet zeggen, dat het níet-hebben van een penis altijd de oorzaak zou zijn van het zich bedreigd voelen. Zij wil Freuds theorie over penisafgunst dan ook opvatten als jaloezie van de vrouw in deze patriarchale cultuur op de vrijheid en de ontplooiingsmogelijkheden van de man die overigens wel gekoppeld zijn aan biologische kenmerken. Samen met de feministen zegt zij, dat er behalve neurotische ook reële motieven voor jaloezie zijn, waarmee ze Abrahams stelling bestrijdt, dat deze jaloezie altijd een rationalisatie van penisafgunst zou zijn. Thompson is van mening, dat het beeld van het mannelijkheidscomplex uit de jaren twintig in deze tijd niet meer pathologisch gevonden wordt omdat de huidige levenswijze vrouwen wel enige 'masculine' trekjes gunt. Buiten beschouwing blijft daarbij dat er mensen zijn van beiderlei kunne, die een overmatige behoefte aan 'onafhankelijkheid' hebben, uit angst in een intieme relatie hun identiteit te verliezen. De wens om een man te zijn of om een man te evenaren of te overtroeven, zoals bij sommige vrouwen wordt gevonden, kan te maken hebben met het vermijden van een intieme relatie.

Seidenberg (1974) is van mening dat de klassieke theorieën over de vrouw niet meer in strikte zin gebruikt worden door de hedendaagse psychoanalytici. 'If a woman wants to become an atomic physicist like her father, the analyst does not seek to change her mind nor is the analyst apt to extol the virtues of marriage and motherhood to her, as some critics have intimated. Selfassurance, competition, striving to success is easily confused with masculinity complex, which concerns both analyst and analysand. She cannot easily be a "good" wife, mother and homemaker and at the same time aspire to "soul-satisfying" goals. Her task is most difficult because she is made to feel guilty if her other aspirations impinge on her role as a mother. Therefore she needs help, what maybe psychoanalysis can give her.'

4 De theorie is bedacht door een man

Eva Figs (1970) betreft Freud's privéleven bij haar kritiek op de

psychoanalytische theorieën over de vrouw. Ze citeert daarbij uit de Brautbriefe, die Freud tussen 1882 en 1886 aan zijn verloofde Martha Bernays schreef. Ook komt de briefwisseling tussen Lou Salomé en Freud aan de orde evenals Paul Roazens boek *Brother Animal, the story of Freud and Tausk* (1973), dat handelt over de Weense psychoanalytische kring. Figes concludeert, dat Freud, omringd door naar sex snakkende patiënten, een autoritaire Victoriaanse vrouwenhater was, die nooit iets van vrouwen begrepen heeft en zijn theorieën doorspekte met zijn eigen frustraties.

In *Le deuxième sexe*, dat vijftien jaar eerder verscheen dan de grote stroom 'Women's-Lib'-geschriften en achtergrondmuziek vormt voor bijna alle feministische literatuur, zegt Beauvoir (1949): 'Freud heeft zich nooit veel gelegen laten liggen aan het lot van de vrouw. Hij heeft het verhaal van de man gewoon overgeschreven voor de vrouw en hier en daar wat afgezwakt. Hij ziet vrouwen als verminkte mannen en kent alleen mannelijke libido, geen eigen vrouwelijke libido.'

Ook door andere feministen wordt Freud van mannelijk chauvinisme beschuldigd en om die reden op de zwarte lijst geplaatst, waar hij zich in het illustere gezelschap bevindt van Hitler, Max Factor en Norman Mailer. Hem wordt verweten het vrouwelijk oedipuscomplex te hebben afgeleid van dat van de man, zoals de schepper deed met Adams rib. Uit de literatuur blijkt overigens, dat Freud zich minder gemakkelijk van het oedipuscomplex bij de vrouw afgemaakt heeft dan men nogal eens zegt. In 1913 verwerpt hij Jungs concept van het Electracomplex, in 1925 stelt hij dat het oedipuscomplex van man en vrouw wel overeenkomsten, maar ook verschillen heeft en in 1933 verzucht hij in zijn laatste artikel over de vrouw, dat hij de opvatting heeft laten varen dat het mannelijk en vrouwelijk oedipuscomplex parallel lopen.

Aan de hand van Freuds verhaal over de fobie van de kleine Hans, toont Erich Fromm (1970) aan, dat Freud mogelijk geplaagd werd door een blinde vlek. Op het eerste gezicht lijkt Freuds verhaal de oedipale theorie geheel te ondersteunen. Hans geniet ervan bij moeder in bed te liggen, beschouwt vader als rivaal en is tegelijkertijd bang door hem gecastreerd te worden, wat hem in dit geval een fobie oplevert. Freud benadrukt nog eens, dat Hans' ouders geen opvoedingsfouten gemaakt hebben, die terug te vinden zijn in de realiteit. Bij nauwkeurige bestudering van het klinisch materiaal komt echter naar voren dat Hans wel degelijk door moeder met verlaten en castratie bedreigd werd. De verhouding met vader is vriendschappelijk en vertrouwelijk, terwijl de fobie van Hans voortkomt uit zijn relatie met moeder.

De wens om net zo groot te zijn als vader betekent hier minder bedreigd worden door moeder. Freud interpreteerde het klinisch materiaal echter met een sterk patriarchale houding, waarbij een vrouw zo onbelangrijk is, dat tegen haar geen fobie ontwikkeld kan worden.

5 Anatomy is destiny

Zowel de feministen als de hedendaagse psychoanalytici verwijten Freud, dat hij de sociale oorzaken, die overal om hem heen voor het oprapen lagen, niet in zijn theorievorming betrok en alleen 'Anatomy is destiny' hanteerde. Zo zegt De Beauvoir (1949): 'Souvereiniteit van de vader is iets van maatschappelijke aard, waar Freud geen rekening mee houdt. Nergens vraagt hij zich af hoe de waardering van de viriliteit ontstond.' Ook andere feministen benadrukken dat de psyche van de vrouw door culturele elementen gevormd wordt. Dit punt van kritiek wordt ook veel gehoord als het de psychoanalytische theorie in haar geheel betreft.

Juliet Mitchell (1974), die als enige feministe de psychoanalyse een warm hart toedraagt, zegt dat noch culturele, noch biologische aspecten in de psychoanalyse alleenheerschappij hebben. Beide zijn er meestal impliciet in opgenomen, terwijl ze maar af en toe met naam genoemd worden. Freud was geïnteresseerd in het karakter van de vrouw, waarin zowel de invloed van de patriarchale maatschappijstructuur als haar biologische aanleg weerspiegeld is. Ter bestudering daarvan maakte hij gebruik van het begrip 'onbewuste'. Het onbewuste van de mens herbergt de infantiele verwerking van de sociale situatie, vaak gevat in magische lichamelijke begrippen. Dat ook phylogenetische elementen in het onbewuste zijn terug te vinden, betekent dat ook historische aspecten impliciet betrokken zijn bij de psychoanalytische theorie.

Slotbeschouwing

Voorals Freud moet het ontgelden in de feministische kritiek op de psychoanalyse. Hij maakt zich zeker schuldig aan een aantal hem ten laste gelegde feiten, maar stelt soms duidelijk, dat hij onder voorbehoud schrijft. Hij kritiseert keer op keer eigen ideeën en pretendeert beschrijvend te werk te gaan. Zijn beschrijvingen van de vrouw worden echter onmiskenbaar gekleurd door geringschatting.

Lampl en Deutsch, die door feministen merkwaaarderwijs minder werden aangevallen, droegen Freuds ideeën zeer gezagsgetrouw uit, ze bovendien af en toe veranderend in sterk normatieve concepten, zodat beschrijven vóórschrijven werd.

De psychoanalytische theorieën over de gezonde vrouw waren gebaseerd op gegevens, verkregen uit analyses van ernstig of minder ernstig neurotische vrouwen. De aldus verkregen inzichten werden gegeneraliseerd en leidden soms tot denigrerende uitspraken die terecht kritiek verdienen. Veel klassieke opvattingen over het verschil in karakterstructuur tussen de seksen en de psychologie van de gezonde vrouw zijn onhoudbaar gebleken. Penisafgunst en mannelijkheidscomplex spelen nu in de psychoanalytische theorie en praktijk een veel kleinere rol dan vroeger. Bepaalde activiteiten van vrouwen worden nu niet zonder meer als neurotisch gezien, terwijl masochisme bij mannen en bij vrouwen neurotisch be-

schouwd wordt.

Er is een bres geslagen in de oorspronkelijke theorieën over het vrouwelijk oedipuscomplex. De veranderde opvattingen zijn te danken aan vermeerderde kennis over gezonde vrouwen in psychoanalyse en aan een andere manier van vergelijken van mannen met vrouwen, waarbij de veranderde culturele situatie een rol speelt.

De feministen (uitgezonderd Juliet Mitchell) blijven in het algemeen echter onverzoenlijk. Zij zijn van mening dat de psychoanalyse voor de vrouw geen waarde heeft omdat de theorie door een man is uitgevonden en dan nog wel iemand uit de Victoriaanse tijd. Beide factoren zijn zeker van belang geweest bij de vorming van de oorspronkelijke theorieën over de vrouw. Het zijn echter geen overtuigende argumenten omdat de psychoanalyse niet als 'kanten-klaar-pakket' werd gelanceerd, maar zich leent voor correctie, uitbreiding en aanpassing. Hoewel de klassieke psychoanalytische opvattingen over de vrouw invloed hadden en hebben op psychotherapeuten en op tot psychologiseren neigende leken, hebben hedendaagse psychoanalytici zonder de basisprincipes van de psychoanalyse geweld aan te doen, hun eigen gedachten over de psychologie van de vrouw gevormd, gedachten die soms heel dicht bij bepaalde ideeën van de feministen liggen. Dit lijken de feministen over het hoofd te zien. Zij bestrijden alleen de klassieke theorieën, waarna ze de psychoanalyse in zijn geheel verwerpen door jeugderinneringen, fantasieën en het onbewuste als overbodige ballast overboord te zetten, zodat alleen de volwassen realiteit overblijft. Zij zijn overwegend geïnteresseerd in conflicten van maatschappelijke aard, terwijl de psychoanalyse gericht is op intrapsychische conflicten. Discussie tussen psychoanalytici en feministen lijkt op deze basis niet goed mogelijk en is voor zover ik in de literatuur kon nagaan ook niet echt gevoerd. Dat is jammer, want veel van wat de psychoanalyse en het feminisme voorstaat, lijkt qua strekking aan elkaar gelijk. Psychoanalytici zouden feministen misschien kunnen helpen met het nastreven van hun doel, zoals Simone de Beauvoir (1949) het formuleert:

'Om het vrouwen mogelijk te maken binnen een bepaalde maatschappelijke orde in vrije keuze verschillende oplossingen te vinden om zich te ontplooien zonder speeltuig te zijn van tegenstrijdige driften.'

Literatuur

- Abraham, K., *Ausserungsformen des weiblichen Kastrationskomplexes* (1921). In: *Psychoanalytische Studien II*. S. Fischer Verlag, Frankfurt (1971).
- Beauvoir, S. de, *Le deuxième sexe*. Gallimard, Paris (1949).
- Brown, Ph., *Radical Psychology*. Tavistock, London (1973).
- Chesler, Ph., *Women and Madness*. Doubleday & Co., New York (1972).
- Deutsch, H., *The psychology of women, a psychoanalytic interpretation*. Research Books Ltd., London (1946).
- Figes, E., *Patriarchal Attitudes*. Faber & Faber Ltd., London (1970).
- Freud, S., *Brautbriefe 1882-1886*. Fischer Taschenbuch Verlag, Hamburg

Controversen tussen psychoanalyse en feminisme

(1968).

- Freud, S., *Briefwechsel mit Lou Salomé*. S. Fischer Verlag, Frankfurt (1966).
- Freud, S., *Einige psychische Folgen des anatomischen Geschlechtsunterschiedes*. G.S. XI, Internationaler Psychoanalytischer Verlag, Wenen (1925).
- Freud, S., *Ueber die weibliche Sexualität*. G.S. XII (1931).
- Freud, S., *Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*. G.S. XIII (1933).
- Fromm, E., *Crisis of Psychoanalysis*. Holt, Rinehart, Winston (USA) (1970).
- Greer, G., *De vrouw als eunuch*. Meulenhoff, Amsterdam (1970).
- Horney, K., *Feminine Psychology*. Norton, New York (1967).
- Lampl-de Groot, J., *The development of the mind*. Int. Univ. Press Inc., New York (1965).
- Millet, K., *Sexual Politics*. Doubleday & Co., New York (1970).
- Mitchell, J., *Psychoanalysis and feminism*. Allan Crane, London (1974).
- Moulton, R., A survey and reevaluation of the concept of penis-envy. In: *Psychoanalysis and Women*, ed. by J. Baker Miller, p. 240-258, Penguin Books, Middlesex (1974).
- Roazen, P., *Brother Animal; a story of Freud and Tausk*. Penguin Books, Middlesex (1973).
- Roszak, Th., *Masculine/Feminine*. Harper & Row, New York (1969).
- Seidenberg, R., Is Anatomy Destiny? In: *Psychoanalysis and Women*, p. 306-329, Penguin Books, Middlesex (1974).
- Thompson, C., *Interpersonal Psychoanalysis*, selected papers. Basic Books, New York (1964).
- Weinstein, N., Psychology constructs the female. In: *Radical Psychology*, edited by Ph. Brown, p. 390-420. Tavistock, London (1973).